

El nen que va venir del fred i va travessar el buit¹

Revista Catalana de Psicoanàlisi, Vol. XXXI/1

Marco Mastella²
Ferrara

Es descriuen els primers anys del tractament psicoanalític intensiu d'un nen amb un trastorn generalitzat del desenvolupament; es posa especial èmfasi en la construcció del setting, sobre "l'estar en la sessió" i sobre les dinàmiques transferencials-contratransferencials amb el nen i especialment amb la mare. A més, es descriu una sessió recent, de l'etapa adolescent, per permetre d'entreveure la profunda evolució del pacient. Es reflexiona sobre alguns dels aspectes tècnics encarats en els primers anys.

Paraules clau: adolescència, etapa inicial, TGD, trastorn generalitzat del desenvolupament, tractament psicoanalític intensiu, desenvolupament d'un sentiment del *self*, *rêverie* del terapeuta

---

1. Article publicat a la *Rivista Italiana di Psicoanalisi*, 2012, 4: *Il bambino che venne dal freddo e che attraversò il vuoto*.

2. Membre titular i didàctic de la Societat Psicoanalítica Italiana i de la IPA.
E-mail: mastellamarco@libero.it

“L’home no sap en quin rang col·locar-se. Es troba visiblement perdut, caigut del seu lloc autèntic sense poder-lo retrobar. El busca per tot arreu, amb inquietud i en va, en les tenebres impenetrables. Què ens crida, doncs, aquesta nostra avidesa i impotència, sinó que en un altre temps l’home va gaudir d’un bé vertader, del qual ara només li roman el buit i la marca que ha deixat? En va intenta omplir aquest buit amb tot allò que l’envolta, demanant a allò que encara li manca, la satisfacció que no li donen les coses presents: cap objecte n’és capaç, perquè aquell abisme infinit no pot ser omplert si no és per un objecte infinit i immutable, és a dir pel mateix Déu.”

(Pascal, citat per Grunberger, 1971)

ALS NOSTRES TEMPS

Pietro, un noi guapo i robust, alt més o menys metre noranta, amb una pinta somrient i interrogativa, lleugerament furtiva, entra aguantant-se amb força una mà al pit, mentre es treu la caçadora. Ha fet setze anys fa poc, s’estira al divan, treu una vella revista de *Linus*³ de sota la dessuadora tot dient: “Puc, oi? Tu també li has dit a la mare que és útil que llegim això, també per les meves dificultats en italià. Prefereixes Zits o Monty? Tu tries”.

La veu és bastant estrident, de tant en tant sembla que es menja alguna consonant, però entenc bé el que diu.

Aquest cop expresso una preferència, que comencem per Zits i les seves “aventures” de noieta ple de grans, estirat en un sofà massa petit per a ell, amb una mare que el mira complaguda i preocupada pel sofà i per una comunicació entrebancada; li fa diverses preguntes i ell contesta amb monosíl·labs; fins i tot li demana de contestar amb una frase completa, i ell pronuncia: “OK”. Mentre m’explica la història i em narra les imatges, els canvis d’escena, els diàlegs amb una forta excitació i participació, i explotant de satisfacció per la ironia del personatge amb el qual s’identifica, em trobo a repensar el punt des d’on vàrem partir, fa més de dotze anys.

DES DEL CAOS, A TRAVÉS DEL BUIT, AL “PARCO-MARCO HUMÀ” I AL RE-TROBAMENT DE LA SEVA “MIMMA”

És molt complicat descriure les primeres trobades amb Pietro, els seus pares i després els aspectes essencials de la feina feta amb ell. És com si no hi hagués

---

3. Revista de còmics (*N.d.T.*).

paraules adients per explicar-ho; potser és precisament perquè em vaig “quedar sense paraules” al començament, que he sentit, de tant en tant, el desig de videoenregistrar⁴ part de les sessions, com si les imatges “parlessin per si soles”; un desig semblant al de gravar els fills de petits. Quan és difícil recordar a voluntat, o sense suports visuals, els primers dies i els primers mesos de la vida dels nostres fills, quan no en som “la mare”, i potser també quan ho som.

El començament

Va arribar del tot inesperat, per la sol·licitud d’una col·lega que em demanava una avaluació d’aquest nen d’una mica més de 3 anys, que només pronunciava unes poques paraules, i rarament, i que ja havia fet diverses etapes diagnòstiques en centres del Nord i Centre d’Itàlia.

Els pares semblaven diversament preocupats per la manca d’evolució del llenguatge, quasi absent a l’edat de tres anys i mig; el nen, a més, no mostrava intenció comunicativa, no encreuava la mirada i es movia contínuament, amb un incessant i impetuós vaivé caòtic i “caotitzant”. Semblava que no s’adonessin de res del que ell feia, o que no li donessin cap significat. Ni semblava haver-hi, per la seva part, cap recerca mantinguda d’alguna interacció o d’algun interès que es pogués sostenir i compartir. Si se’ls animava en aquest sentit, la seva manera de proposar o de proposar-se semblava incrèdula o desanimada, a mil milles de l’activitat que ocupava el nen, que, per tant, els ignorava o agafava i llançava coses lluny o contra-cap a ells; la mare i el pare es trobaven en greu dificultat en els intents d’integrar-se en aquestes “activitats” del seu fill, que a estones semblava un ‘alien’.

Pietro era un nen guapo, alt, bru, fort i robust, vital (rabiós), encara que talment sol i llunyà, que semblava ignorar del tot l’existència i la consistència dels humans; semblava haver renunciat a tenir expectatives envers ells; tanmateix, quan durant les primeres trobades amb ell i els seus pares jo era capaç de crear una mena d’escut de protecció respecte d’ells i a captivar-ne l’interès per una breu proposta gestual de joc (tirar-li una piloteta, que jo feia córrer per un rail, i esperar que la tornés), llavors aconseguia encreuar, per un instant fugaç, la seva mirada. En la seva mirada, més que en la cara, i en els seus moviments ràpids, jo copsava ara rabiosos sentiments de pèrdua i decepció, ara de replegament, amb notes intermitents (guspires instantànies) de curiositat, ara de repte, ara de triomf, tirania i autarquia.

Després d’unes quantes trobades entre tres, els pares es declaren disponibles a traslladar-se a la meua ciutat, si jo prenia cura del nen. Em sento aclaparat per aquesta demanda, que entenc com una necessitat profunda

---

4. He llegit recentment que A. Álvarez utilitza, amb finalitats de recerca, la videogravació de sessions.

d'arrelament i d'adopció grupal. Demano un temps per reflexionar, per cercar espai i temps i "dimensionar", sobretot dins meu, les expectatives, i finalment accepto el "repte", també perquè sé que puc comptar amb altres terapeutes i altres intervencions.

La hipòtesi diagnòstica

Pietro semblava haver estat criat, en els primers temps, en el mite de la invulnerabilitat, de la manca de la necessitat de cures maternes directes i de significativa presència paterna. Per les característiques del comportament del nen, vaig pensar en un "trastorn generalitzat del desenvolupament", de l'aferrament, sense un tancament autístic total, proporcionant-me - també per animar-me - una prognosi raonablement favorable. Les meves primeres "figuracions" successives s'han anat agrupant al voltant de les imatges d'"aneguet de Konrad Lorenz", "Baró Rampant", "Un, cap i cent mil", titella rebel, robotet secretament viu, a l'espera de ser "trobat".

L'evolució del plantejament terapèutic

Vaig proposar de començar una psicoteràpia de dues sessions per setmana, a l'espera de disposar d'una tercera hora que, al cap d'uns mesos, vaig poder dedicar al treball amb mare i nen junts - amb l'esperança que això pogués ajudar la mare a "veure" i "pensar" el nen real juntament amb mi, i a entrar en una atmosfera de contenció i de començament de *rêverie*.

Al cap de més d'un any, vaig començar una supervisió, que em va ajudar a concentrar el meu treball únicament en el nen (amb quatre sessions setmanals), en consideració també del treball paral·lel que, individualment i en parella, els pares estaven realitzant, com a persones i com a pares.

En els primers anys, vaig tenir diverses entrevistes amb les educadores del parvulari, i després amb els mestres de la primària, amb la presència dels pares o de la mare, amb la qual em veia periòdicament. Vam acordar retardar d'un any el pas a primer. Pietro va tenir una mestra de suport fins al segon any de l'escola *media* ⁵.

Els inicis: com entrar i com "estar" en el despatx

En el primer període, vaig intentar de totes les maneres de "ser" present, amb tot el meu ésser, afectivament i mentalment al costat ⁶ de Pietro, utilitzant, de tant en tant, sons i paraules ara onomatopèiques, ara de sintètic comentari a les accions, ara, rarament, d'al·lusió o interpretació simbòlica. Intentava no

---

5. Correspon a primer d'ESO (*N.d.T.*).

6. He conegut només més tard els treballs de Danon-Boileau (1995, 2002, 2007, 2011), que insisteix en l'oportunitat d'estar al costat de (literalment i metafòricament), i no enfront del nen amb trets autistes.

deixar-me arrossegar per la seva activitat aparentment del tot “caòtica”, arremolinada, a estones rabiosa i explosiva, a estones “simplement” salvatge, com d’animal. Sentia per ell una gran tendresa i atracció: era i és molt guapo, gran per la seva edat, fort i robust. Però semblava no ser “ningú” per als seus pares - per com jo ho vivia en la contratransferència - o simplement una força (mítica) de la natura, indomable, ineducable, no civilitzable.

De vegades entrava com un cicló, seguit a curta distància per la mare. De vegades no volia entrar; el sentia arribar des del portal de baix, on es tirava a terra cridant tota la seva ràbia. Només amb el temps vaig començar a entendre que sovint es tractava de protestes per haver-se sentit mal-tractat, dis-tret de les seves activitats, sense aquella gràcia, aquella paciència, aquell preavís que semblava necessitar de totes totes (encara després de sis mesos de teràpia). En aquestes ocasions, em veia incapaç d’esperar més que una estona: la mare es veia esgotada i afectada i, a pesar de la seva força, semblava no tenir ja cap recurs per consolar-lo, apropar-se a ell, animar-lo a pujar. Jo em sentia llavors com un marit-pare que va a socórrer la parella mare-nen, intentant en l’espontaneïtat i en la memòria de pare-marit aquells gestos, per a l’un i per a l’altra, que poguessin alleujar-los almenys una mica, que poguessin retornar una mica de confiança i alleujament a la mare, i una mica de reducció de la càrrega, de la rabiosa tensió al nen, o que poguessin fer que la “descàrrega” trobés un objecte o, millor dit, un continent que a la llarga la transformés. Eren, aquests, moments clau de la nostra trobada, que intentaven evitar l’enfrontament directe o l’oclusió de l’encontre.

No podia mai preveure d’antuvi com es presentaria, com jo podria intentar acollir-lo; havia d’inventar cada vegada: la seducció certament no servia, tot i que algun cop hi vaig conscientment recórrer. Calia l’autoritat del contacte amb la seva pena i la seva ràbia, indicibles altrament; i calia fer una crida a tots els meus recursos, humans i psicoterapèutics, per tal de no cedir al sentiment aclaparador d’impotència i d’inutilitat, o per no “decaure” en el “Grill de Pinotxo” - per l’un o per l’altra - o en la devolució als remitents de la “descàrrega” no modificada. Havia de ser capaç de retrobar algun gest d’amor, de tendresa, que no semblés ensucrat, o humiliant, o invasiu. Però, algun cop, al cap d’una estona, feia recurs fins i tot a la “força”: una “força”, m’ho semblava, bona, i l’agafava, me’l carregava a l’esquena els dos pisos d’escales, mentre ell es removia i continuava cridant, però amb un inici - ho sentia físicopsíquicament - d’aturar-se.

Generalment, un cop entrats en el meu despatx, començava a calmar-se, però jo no podia deixar de cercar la difícil restauració d’un contacte més humà amb la mare (intentar alleujar-ne amb un gest els sentiments de culpa, d’impotència i d’exclusió), sense, al mateix temps, perdre de vista el nen. No hi havia gaire temps per pensar, reflexionar. Calia estar “llest” des del primer moment. No hi havia fórmules màgiques o paraules que servissin, sinó tons de la veu, esguards intensos, gestos tendres però decidits, “forts”. No podia deixar-me soscar o aixafar en el meu constituir-me com a ambient i, si

voleu, Santa Anna ⁷, o pare, tot i que sentia necessari no ser ni rígid ni altiu, respecte d'aquestes dues "forces de la natura", una natura estimada i amant, però també molt humiliada i desarelada, mancada de marc, d'enquadrament de referència.

Era molt difícil trobar un espai per pensar i reflexionar; en l'aquí i ara, havia de/podia confiar o fer recurs només a les sensacions immediates, quasi diria amb "instint" parental i psicoterapèutic, a quelcom "natural-ment" bo o sanejador; sentia que ja no em podia fer enrere o renunciar a l'encàrrec. Estaven en joc, a més d'aspectes professionals, sentiments humans molt profunds; hi havia hagut massa pèrdues i derrotes parcials, per a ells i per a mi, com per permetre'm d'invertir en aquest treball amb reserves.

Això no eliminava el contacte amb moments de cansament, d'opressió, d'impotència, de "penediment". Sentiments i opció molt semblants als dels pares, i especialment als d'una dona que havia decidit - i obtingut només amb molts esforços - d'esdevenir una mare. Si l'ambient terapèutic, el despatx del terapeuta (terapeuta inclòs), representen un començament per al nen - i aquí, jo penso, també per a la mare -, una mena d'exploració metafòrica del ventre matern, llavors hauriem de pensar en una invasió caòtica i arremolinada, diria extragravitatòria i extraterrestre, tempestuosa, tendint a anul·lar fronteres i funcionament d'una matriu humana i no "artificial".

Un atac - en molts sentits - i una "cosificació" conduïts tant per Pietro com per la seva mare. Em tornen a la memòria unes referències de la mare al seu propi caràcter i a la seva infància de cavallot, a la seva total absència de records de jocs femenins, i algunes vicissituds connectades amb la identificació femenina en l'entorn familiar.

Des de "Ma? Mama? Mama?" fins a "MIMMA"

Un dels aspectes més desconcertants de Pietro era que, quan arribava, sobretot al començament, de vegades em mirava dient com per casualitat: "Mama? Mama?", mentre la seva mama l'agafava de la mà o estava al darrere seu.

Llavors semblava un pollet perdut, un aneguet de Lorenz disposat a prendre qualsevol "cosa" en moviment - capsa, pedra, ésser humà - per la seva mare. I semblava demanar-me que l'ajudés a trobar-la, però dins meu; d'ajudar-lo a construir-la o re-construir-la junts, una representació interna (a ell) de mare, i un espai virtual comú, un embolcall comú, una pell psíquica que la/em inclogui, que li permeti tornar a intentar restablir el vincle, la relació amb la seva mama en carn i ossos. A més a més, la seva pregunta era extremadament compromesa, plantejada allí, en la presència de la seva mare (que a estones podia semblar el segon aneguet, només que més gran).

---

7. Santa Anna, com a mare de la Verge Maria, empara i protegeix la maternitat (N.d.T.).

Jo intentava llavors, de vegades, contestar-li “Mama-Marco, Mama-mama (assenyalant la seva mama), Mama-papa (assenyalant, els pocs cops que hi era, el pare)”, i alguna vegada parlar-li de la pèrdua de la cangur (Mama-tata)⁸ i de l’atenció de la seva autèntica mama.

Serà realment un gran moment, per als seus pares i per a mi, quan, després de quasi un any de teràpia, es dirigirà a la seva mama dient-li “MIMMA”, com per dir “la mia mamma”⁹. Havent jo valoritzat aquest moment, poc després la mare em gratifica dient que Pietro reconeix amb seguretat el meu portal, i que havia dit la seva primera frase: “Anem al Marc(o)?”, per demanar que l’acompanyessin al parc¹⁰ (en aquell temps Pietro tenia quasi cinc anys).

Però un cop “dins” de la sessió, com retenir-lo, en(t)retenir-lo, com trobar algun instant compartit? Deixat sol, en efecte, semblava no adonar-se de la meva presència a l’habitació, o de la meva existència. Em preguntava si m’estava fent sentir “alguna cosa” del que ell havia sentit, primerament en la matriu, i en la ment de la futura mama que havia continuat amb la seva activitat fins l’últim moment, abans del part. Semblava que em considerés “matèria inert” o, de vegades, agafador dels seus llançaments. Una matriu, una ment materna o psicoterapèutica, a més d’existir, consistir, alimentar, metabolitzar, què pot fer per tal de proto-presentar-se, fer-se “tocar”, fer-se atrapar i atrapar? Pot limitar-se a “estar” i parlar? O ha de fer uns gestos “màgics”, que reconeixin i, molt lentament i cautelosament, es deixin reconèixer? I per fer-se recordar, per acomiadar-se, quan tot s’ha acabat, quan la sessió s’ha conclòs?¹¹

---

8. Una jove estrangera a la qual havien confiat massivament el nen des dels tres fins als divuit mesos, i que no havia vist ni sentit mai més, després d’un trasllat.

9. “la meva mama” (*N.d.T.*).

10. *parco* en italià (*N.d.T.*).

11. Només més endavant vaig tenir ocasió de llegir els treballs d’Álvarez (1992, 2001, 2002), i especialment el concepte de treball en els nivells 3 i 4 de treball interpretatiu. El nivell 3 es refereix a la descripció i encara al problema de ser escoltat per pacients que no estan plenament en condicions de pensar un pensament, el nivell on es troben pacients amb estats de la ment psicòtics o fronterers greus, o de persones que s’estan recuperant de traumes greus o crònics; Álvarez cita, en aquest respecte, Partenope Bion (1998) - contenció i funció alfa -, Joseph (1978), Winnicott (1956), Stern (1985), per subratllar com és útil, en aquest nivell, descriure una experiència sense especificar a qui pertany, ja que el problema no és tant de fer conscient l’inconscient, com de reestructurar, o fins i tot d’estructurar l’inconscient; de totes maneres, cal sintonitzar-se en el

Em vaig recordar d'un joc d'"entreteniment" utilitzat fa més de quinze anys, un joc re-trobat, més que trobat, en el llibre *Le bebè et les choses*, cognitivista; així vaig proposar a Pietro de fer córrer una petita pilota sobre una fusta amb una mena de rails, entre jo i ell, ell i jo, també per afavorir un intercanvi de mirades, fugaç, però a estones molt profund i intens. Hauria fet qualsevol cosa perquè les nostres mirades poguessin encreuar-se i trobar-se.¹²

Els primers rituals de comiat

I alguna cosa semblant es repetia després, com un vertader ritual de comiat, de separació, que Pietro havia après ben aviat a esperar-se, a anticipar o fins i tot a demanar amb gestos amb els quals m'imitava i em convidava a "jugar": el de donar-li a la mà tres caramels (que més endavant ell mateix treia d'un armari - havia après de mi on eren - que al replà em tornava, perquè després, quan ell havia baixat el primer tram d'escala - acompanyat per la mare -, jo pogués enviar-los-hi - un després de l'altre - seguint la ranura de la barana).

Agafar, tenir

Em cridava molt l'atenció, al començament, el no ús de les mans per intentar agafar "al vol": llançador, sí; agafador, absolutament no! Però em semblava realment dramàtica la manca de la representació i de l'execució d'un gest tan bàsic d'"agafar" (emparant amb les mans). Pensava que quan ell s'enfilava pels mobles, la mare no l'ajudava a baixar-ne (amb el gest de les mans aixecades per agafar-lo o protegir-lo d'una eventual caiguda), perquè ella

---

"just nivell d'intensitat", per arribar a permetre alguna mena d'estabilitat, duració i identitat dels estats emocionals profunds. Nivell 4: amb pacients greument malalts, amb el sentiment del *self* i de l'objecte atrofiat, és necessària una tècnica més activa, de "cria", per reclamar la persona a si mateixa, en un règim constant de cura vigilant i intensiva, treballant constantment sobre si mateix - per respondre a la necessitat del nen de ser trobat al fons de la seva fossa fosca o en el seu lloc de permanent repòs, massa tranquil i confortable, i desencoratjant activament els rituals repetitius. Les experiències positives d'un objecte viu no són solament "realitzacions" en el sentit gratificant i simbiòtic: fan "sentir-se bé" - d'una manera vitalitzant -, poden posar el nen en un estat de vigilància, precisament perquè són interessants i, en certa mesura, sorprenents, evocant joia, reflexió i metareflexió. Un ésser humà viu, quan està present, ofereix una presència en canvi continu, complexa, variada, plena de fluxos dinàmics i de formes temporals; és certament agradable, però també comprometedora; la curiositat dels nens no és estimulada per la frustració, sinó alliberada mitjançant la satisfacció i les bones interioritzacions; la funció alfa opera sobre objectes presents i agradables. Quelcom semblant és el que penso que volia expressar Buffoli (2001) parlant de "joc gaudit".

12. Vegeu les valuoses consideracions sobre l'evitació relacional i sobre els trastorns de la mirada del bebè amb risc d'autisme contingudes en el llibret de Delion (2000).

pensava que no feia falta, que, si es feia mal, n'aprendria. Només després de molts mesos de teràpia Pietro va poder manifestar algunes pors (si no terrors) del buit, de les escales, de caure en el buit. Però jo em preguntava també si havia “tingut” el pit, amb les mans o, més endavant, el biberó, i com ho havia fet, i també si la mare l'havia “tingut” al pit.

I a més de les “coses”, ¿quantes emocions de per si violentes, quants “elements beta” li havien arribat del seu ambient, que ell no podia agafar, però que sovint l'haurien colpejat i penetrat amb la mateixa violència d'alguna bufetada, però probablement amb més gran força persecutòria?

Contenir

I encara més: quina “música” per a les seves orelles, en el període prenatal i postnatal? En un país estranger - tot i que en contacte amb la natura -, on la mare parlava dos idiomes estrangers, sentint com a desagradable (estrany?) aquell del país on havia viscut la meitat de la seva vida; una mare esdevinguda després, segons ella mateixa admetia, silenciosa, amb pocs intercanvis socials amb adults, quan Pietro tenia pocs mesos: penso en la manca de “l'embolcall sonor” (Maiello, 1993). Amb quins sons es va familiaritzar, a més dels sons dels animals, tan estimats per la mare?

Hi devia haver el sentiment de quelcom immensament bonic, a estones, en unió amb la mare, que ho devia sentir així al començament, tant com per considerar-lo quasi com un déu, immortal i sense necessitats; tant com per no ocupar-se'n directament durant el dia sencer, des dels pocs mesos de vida en endavant.

Abandonar i perdre, sentir-se perdut: l'oferta d'un fons, d'una matèria mal·leable

Em vaig preguntar sovint, per tal d'esbossar una història que m'ajudés a sentir-lo més profundament: En quin caos s'havia precipitat quan la mare l'havia pràcticament abandonat (per com jo ho sentia a nivell contra-transferencial) a les atencions d'una noieta estrangera, desconeguda, que procedia de l'altra punta del món? Quin brusc establiment de fractures i fronteres infranquejables, en comparació amb ser una sola cosa amb una “mare-força de la natura”?

Llavors, si la necessitat de sentir-se connectat, en unió amb mi i amb la meva habitació, era satisfet massa tard, jo esdevenia per a ell, com diu Milner (1955, p. 151), “solament i simplement el buit on ell projectava tots els seus ‘desitjos’ dolents o els objectes externs que els representaven” o, millor dit, el buit en el qual llançava els objectes externs que figuraven obscurament la projecció dels seus objectes interns “durs” i “dolents”, potser “petrificats” i “fragmentats”.

Utilitzava objectes concrets - equivalents protosimbòlics - com a projectils, míssils, amb l'esperança - jo imaginava, mentre intentava respondre-li amb la

meva acció i amb els meus gestos - que el “buit” es “materialitzés” i no els deixés dispersar-se o perdre’s, físicament i psíquicament, “significativament”, i en “fes alguna cosa”, alguna altra “cosa”, cosa i matèria viva, animada; que el buit demostrés que tenia un fons, a ser possible mal·leable, capaç de retornar un eco sonor i de retenir, encara que a baix en el fons, els objectes, les sensacions, les proto-e-mocions.

En primer lloc havia de “veure’ls”, aquests objectes, i assenyalar d’alguna manera que els havia vist, així com el veia a ell i no “el perdia de vista” (Pontalis, 1988). Vet aquí, en alguns moments sentia que m’havia de transformar de buit - tal com ell em tractava i com jo em sentia - a... bon reanimador, restituint-li una ànima, esquinçalls d’ànima i d’esperit, de sensorialitat, de vitalitat.

Però no havia de ser massa “jo”, Marco, sinó un Marco-Parc(o) de jocs creat per ell; altrament, retornant a Milner, jo esdevenia “el contrari, no tan sols dolent, sinó també estrany, i dolent perquè estrany”. De buit podia així, de vegades, esdevenir receptacle per a tot allò que ell sentia estrany.

Llavors vaig intentar instaurar en tot moment una interacció adequada, que afavorís un eco o *feed-back* adequats - contribució del terapeuta-mama a l’estímul i a la reacció derivats del seu *self* -, a intervals regulars, per tornar a donar començament a un nou desenvolupament, a la presència de MA(R)CO-Pietro, és a dir, d’un continent amb *rêverie*, i amb el qual fos possible experimentar relacions de transferència (i relacions *tout-court*). Semblava que això havia produït, de mica en mica, una reducció de l’agressivitat i de l’odi, més tolerància a la frustració, reducció del replegament màgic omnipotent i una represa del desenvolupament.

Molt més endavant, després d’haver re-trobat la seva mama, podrà ser ell qui es perd, qui haurà de ser buscat (*wanted*) per la mare i, a la sessió, per mi amb modalitats durant molt de temps “ingènues” (orals) del joc de fet-i-amagar.

UN RITME, UNA REPETICIÓ CONTINUADA, RE-EDICIÓ, LA SORTIDA DE LA CONFUSIÓ A LA RECERCA DE LA “QUASI-FUSIÓ”, LA POSADA EN MARXA D’UNA RÊVERIE

En el joc repetit a l’infinit, però amb tantes petites variacions - al començament havien de ser poquíssimes i quasi imperceptibles, compte a proposar-les activament i encara menys a imposar-les - amb la piloteta, o amb el ninot que era una sola cosa amb mi, que li agradava colpejar amb llançaments cada cop més sofisticats de gomes elàstiques amb una primitiva escopeta - modalitat apresada de/amb mi -, o en el joc amb l’aixeta de l’aigua, havia de fer l’experiència - contínuament repetida - “de la il·lusió que jo fos una part d’ell, fusionada amb la seva part bona, tal i com ell la podia concebre dintre seu”. Només així esdevenia “capaç de tolerar quelcom bo que no fos

una creació d'ell i podia atribuir-me quelcom bo independentment d'ell" (Milner, 1955). Havia de fer suficient experiència de la fusió - amb mi, els objectes, l'habitació - abans de poder assolir l'alleujament de la defusió.

Elements contratransferencials representats i reconstruïts també gràcies als somnis (del terapeuta)

Vaig començar a sentir i entendre que allò que podia descriure era el Pietro dins meu, "extreure" Pietro de mi, després de mesos de gestació mental, i després d'uns somnis polisèmics, en part autobiogràfics, en part contratransferencials, tant en relació amb la mare com amb Pietro, que m'han permès posar en imatges i reviuire amb profunda commoció i plaer estètic - veure i co-sentir profundament i autènticament, des de diferents vèrtexs a l'hora - "estats" altrament inexpressables; així vaig poder besllumar emocions que quasi no podia representar d'altra manera, que tenien a veure amb el no tenir braços i mans per agafar, ni aliment i ritme per oferir, amb el terror de ser desarrelats i després, per fi - gràcies a un entorn de cura -, la possibilitat de retrobar aliment i esperança per ella mateixa i pel nen, fins a poder-se'n sortir sense aquell entorn, també gràcies a una "força separadora" paterna, que anés més enllà de la "donació de llavors".

Així jo m'havia trobat també amb Pietro, probablement. Vaig haver d'esperar-me pacientment - després de l'impacte inicial i el desig de fugir - i replegar-me i tornar-me a acostumar als petitíssims gestos i a les violentíssimes sensacions i emocions quotidianes d'una neo-mare. Però en el somni, amb una part de la meva ment, jo no veia allí el nen, no sabia qui era; el nen, com les llavors - part del somni - havia d'entrar abans que res dins meu, per tornar després a sortir-ne i a ser vist tal i com havia esdevingut novament.

Em tiraven a terra - o hi havia anat a parar - en el passadís d'un edifici molt gran, potser un hospital, entre cossos sense mans, braços ni cames, però vius, em semblava. Fugia terroritzat, també perquè em semblava que estaven a l'espera d'esdevenir donants d'òrgans. Em refugiava en una habitació fosca i petita, amb el terror que em trobessin. De cop s'obre una porta, m'amago encara més avall; el lloc sembla el cotxe del meu pare: m'amago sota el volant. Un vellet m'entrega en el palmell de la mà tres granets o tres bocins de pa, tres molles o llavors, que em serviran, em diu, per alimentar-me i sobreviure. Em semblen molt poca cosa en una situació tan dramàtica. Al cap d'un temps sento sorolls fora de la porta, d'algú que s'apropa. El meu terror que entri i em descobreixi augmenta, però no tinc escapatòria. Entren dues infermeres vestides de blanc, amb el carro dels biberons; era una habitació d'una Puericultura, on em trobava. Em donen uns biberons de llet: no sé si són per a mi o perquè jo els doni a algú altre. L'escena acaba esdevenint un costum que es repeteix una i altra vegada, diversos dies. L'esdeveniment desperta també curiositat, per la qual cosa algú (una altra dona) també ve a observar què està passant. En un moment donat entenc que puc marxar, ja no cal que em quedi, el perill s'ha acabat, em sento novament lliure, amb una gran sensació d'alleujament.

Més enllà de les referències a la meua biografia, em sembla haver viscut i representat, aquí, vivències i sentiments de moltes mares recents que segueixo i intento curar - entre les quals la mama de Pietro -, espantades de trobar-se sense braços per sostenir i sense cames per aguantar-se i aguantar, per “estar dretes” - “amb els peus al terra” - i per acostar-se, obligades a donar els seus òrgans vitals, a esperar el trasplantament. El trasplantament d’un bebè que, dins del seu ventre, ha esdevingut un òrgan vital, “el” seu òrgan vital, el proveïment principal del seu narcisisme femení.

I no poden representar-se una separació d’aquest “tros” de si, tan necessitat de cures fora del ventre. Necessiten una “força” paterna, per fer front a aquesta operació, aquest distanciament i, en diversos moments, a nivell inconscient, temen o odien el pare (el seu i el del nen), incapaç d’apreciar-les, protegir-les, sostenir-les, en lloc de sobreexcitar-les de vegades; romanen decebudes per la petitesa del do - com inicialment vaig romandre jo en el somni -; les petites llavors en el palmell de la mà, els espermatozoides dins de l’òvul en la matriu, un refugi temporal, aquí fantasmàticament de derivació més paterna que materna, però també un primer símbol (Klein, 1955). Potser varen envejar el pare, haurien volgut apoderar-se del (o resguardar-se a l’ombra del?) seu “volant” i del seu “penis”, tan actiu i prolífic de coses germinals, tan actius, en lloc d’acollidores, receptives, passives, com han de ser en moltes circumstàncies les mares. Però després, si troben un entorn que les ajuda a oferir el biberó, se’n surten, encara que “no veuen l’hora” de veure conclosa la seva tasca de proveir les cures primàries.

Mesos més tard altres somnis em permeten representar-me una recomposició “puntillista”, referida a una “capsa-ventre per a ocellets-pensaments-pit-nens, així com fantasies orals, en part canibalesques, en part connectades amb el “tenir a la boca”, “aguantar amb la boca” o “pèixer amb les mans”, contextualment amb fantasies marcades per l’erotisme oral (infant-dona-infant) i edípiques. I figuracions que ressonen dins meu com relatives a l’agressivitat envers el continent i el part.

M’he preguntat sovint si és possible que les fantasies representades en el somni del terapeuta pre-figurin fantasies i jocs del nen - o el seu cabdellar-se des de nuclis tot just esbossats -, així com - en aquesta situació mare-nen que devia ser també de *rêverie* (o projecció) capgirada entre mare i nen (el nen havia somniat per la mare) - alguns somnis i jocs del nen puguin pre-figurar estats de la mare. A tall d’exemple, em sembla útil relatar algunes seqüències que em semblen connectades amb imatges dels meus somnis.

Quasi dos anys després dels somnis del terapeuta que he comentat - tornada després de l’estiu, edat: sis anys i mig -, Pietro ve el primer dia amb una fantasia de “fer-me a trossos”, tallar-me el cap (per la qual cosa s’ha endut una joguina a la sessió-ventre-ment (fantasia posada en joc explícitament amb la mare); després exclama, veient l’habitació endreçada: “quin desordre!” i

arriba a dibuixar amb l'aquarel·la una "panxa" - paraula seva - de la qual surt un rastre, un fil, un lligam que marca també un recorregut (el significat es presenta a la "relectura"); després em convida a dibuixar en el segon full: em surt d'esbossar un cercle amb dos puntets-ulls, que ell després anomenarà Pietro, i tres muntanyes-"tetes"; al final de la sessió juga amb la botella de la llet que conté aigua i dos homenets. El dia següent porta de casa el ninot Uba Uba, amb una gran cua, que s'ha de repescar i agafar al vol, i després s'entreté a observar una petita aranya - real - que no entén si va cap als mascles - imaginaris - o cap a les femelles imaginàries (expressa aquest pensament amb una barreja de gestos i paraules, que em toca a mi "ajuntar").

El tercer dia em diu que m'he d'amagar, a la mare que s'espera un moment fora, i després desenvolupa una fantasia grupal (també dins meu, que jugo a fer d'ogre que es menja els nens: la mare, que vaig ensumant - com l'ogre -, i després ell, que s'ha fet petit petit i després com invisible) i després, revocant la mare que ha marxat, inventa el joc de "pescar" i del vol de l'helicòpter, retingut pel fil: penso que torna a lligar, a connectar el pit, la mare que va i ve i que quasi no reconeix el nen, de tan petit que s'ha tornat, i alhora tan gran, i els torna a posar, simbòlicament, a les meves mans. Però un pit i una mare cap als quals i des dels quals sorgeixen també pulsions i fantasies eròtiques, a més de tendres, amb sentiments d'autèntic enamorament (la mare explica la "repeca" de les fotos dels seus companys i companyes, més o menys enamorats recíprocament, cosa que al final de la sessió em sembla també una defensa de la mare envers el reconeixement ple de l'enamorament recíproc mare-fill, amb les relatives fantasies orals, canibalesques, a les quals em fan assistir i/o desvelar-les i/o limitar-les). Com volent dir, en aquest conjunt de sessions: vet aquí, tu, el meu centre de gravetat, i vet aquí, jo, Pietro - la meva imatge en la teva ment -, el teu centre de preocupació. He trobat el camí, he travessat muntanyes - i tetes - per arribar fins a tu i tornar a emprendre el viatge...

Altres somnis meus vénen encara a representar aspectes primaris i edípics, així com una bona parella, retornant-me la confiança en el projecte i en el mètode.

CAP A UNA PROGRESSIVA DE-LIMITACIÓ

Tornant amb la narració a uns quants mesos després del començament de la teràpia, me'n vaig adonar de sobte, molt temps més tard: havia sentit tan fort la pressió de fer-se adoptar i acollir per part d'aquesta família, que havia triat de venir a viure a la meua ciutat, que havia decidit acollir la mare en el meu despatx per a adults, transformat per a l'ocasió en sala d'espera (de la qual no disposava). Al començament de la teràpia, la mare esperava el passar del temps de la sessió asseguda de diferents maneres, ara més activa, ara més passiva, maneres que jo intuïa d'alguna manera, adonant-me d'un ventall variat de les meves reaccions emocionals. Com un nen, que es preguntarà, imagino, més d'un cop, ¿què pintarà aquest home, intentant jugar amb ell i

entretenint-lo, mentre la mare està allí, però treballant, no directament per a ell?

Aquesta “identificació contratransferencial” - ara penso que es tractava d'això - és probablement el que més fort m'empenyerà, diversos mesos més tard, a proposar una tercera sessió, “conjunta”, amb mare i nen, cultivant la fantasia, no del tot conscient, d'”arrossegar la mare real dins de l'atmosfera de la sessió”, que em sembla, almenys a estones, de *rêverie* i/o d'interaccions més o menys lúdiques, tal vegada fins i tot una mica “màgiques”.

Proposo la tercera sessió al mig de les altres dues; m'assabentaré que, almenys al començament, per a la mare és com el descobriment d'una nova dimensió, que la porta, en un primer moment, a un “fervent” intent d'imitació.

Jo mateix em sento, a estones, com en l'obligació d'haver-me de posar com a model, com empès a satisfer la seva (i la meua) recerca d'idealització, amb el resultat d'haver, ben aviat, de passar comptes amb la desidealització i la desil·lusió. Cada cop més adverteixo moments de desconcert i de confusió: sé encara menys el que estic fent, què està passant entre nosaltres. I també Pietro sembla ressentir-se d'aquest clima. De vegades sembla voler-me posar a prova, per veure'm derrotat - però no rendit -, i mostrar-se ell com el guanyador, a la mare. Voldria ser tolerant i pacientment “matern”, però em sento inevitablement empès cap a un paper patern; a estones sento - com el pare real es queixava - una llur secreta - tot i que afortunadament discontinua - inconscient aliança “subversiva” que suscita en mi sentiments de rivalitat, gelosia, frustració, ràbia...

Llavors decideixo demanar una supervisió que em permeti, ja amb la seva funció i el seu “paper”, de retrobar una mica les distàncies, de romandre menys absorbit en el paper que de vegades m'atribueixen respectivament la mare i el nen (és a dir, de terapeuta-marit-pare impotent observador de la parella més bonica i més “out” del món) i em sembla que començo a esdevenir més “observador” i “facilitador” de la interacció entre ells dos.

Però adverteixo i sento cada cop més l'anomalia i la fatiga, la confusió que genera un *setting* d'aquesta mena, i va madurant en mi progressivament la proposta, que acceptaran, de passar a quatre sessions setmanals, totes sol amb el nen.

Mentrestant, Pietro m'havia enviat molts senyals: a més de voler-se familiaritzar amb les trajectòries, els plans inclinats, els recorreguts - les pujades i les baixades des de la planta baixa al despatx, amb mi - les traces, les pèrdues i els retrobaments, s'havia empescat la manera, de tant en tant, de materialitzar les traces d'un objecte que s'allunyava ràpidament: agafava un cabdell, el llançava per l'habitació, el fil es desembolicava, transformant-se en una traça que hauria pogut dur a retrobar el cabdell mateix; però el fil es quedava com inert a terra, l'objecte cabdell, encara que visible, semblava

sovint haver perdut interès per a ell. Successivament, al llarg de moltes sessions consecutives, havia intentat lligar, ajudat per mi, quelcom al fil i per tant al cabdell (el globus, el cavallet-self). Un dia havia trobat la manera de lligar, amb el fil, la mare a la butaca, a la planta de baix, (on hi havia la sala d'espera) per tornar després a dalt amb mi.

Un altre dia havia inventat un sistema semblant a una corriola horitzontal que, posat entre dues portes, funcionava de tal manera que, estirant un cap del fil, aconseguia que, ara jo, ara la mare, sostinguéssim l'altre cap i fóssim així inicialment allunyats i després apropats un altre cop a ell. Un bon exemple de la dramatització amb ús simbòlic, teatral, de persones per a ell afectivament importants com a personatges, moguts, controlats per ell que, de titella, petit robot, passava a ser titellaire. Però durant molt de temps continua trencant, arrencant els fils (i de vegades els cabells), que després cauen inerts a terra; en alguns períodes recupera aquesta pràctica, com si no aconseguís alliberar-se d'un vincle parcial, "materialitzat" aquí, entre ell mateix i l'objecte primari. En altres ocasions, havia jugat a mantenir un bastó entre les nostres panxes, caminant sincronitzats; després va proposar que jo i la mare repetíssim el mateix joc, mentre ell passava sota aquesta mena de pont que ens unia, la mare i jo...

El gran dictador i els múltiples Pokemons

Tornant als primers temps de la teràpia, durant un temps la pilota va poder esdevenir - des d'una joguina-objecte parcial només seu o a la seva mercè en un espai només seu - una cosa-objecte de la qual podia acceptar, temporalment, separar-se, adreçant-la d'alguna manera cap a un "altre lloc", que podia potser ser un-altre-si-mateix (el terapeuta), a l'espera que jo l'hi tornés; però, de tant en tant, havia de subratllar-ne la possessió maníaca omnipotent.

Un dia - tenia poc més de quatre anys - va construir de sobte una escena on, com un novell Charlie Chaplin-Hitler que juga amb el globus terraqüimón-pilota, es col·loca la pilota, amb aires de triomf, sobre el cap; immediatament "troba" el cotxe dels Picapedra (ja conegut i usat, amb el meu comentari de la imatge d'un papa i un nen), la porta davant seu, a l'alçada del pit i, amb aire de triomf, la llança lluny, com volent rebutjar la possibilitat, encara que remota, de renunciar a la possessió maníaca de l'objecte parcial - món total, per passar a observar una figuració dual, molt més que una representació d'un nen amb una figura paterna limitant, a la qual confiar parts del seu cap.

Amb l'aparició dels ninotets petits dracs dels Pokemon - i de les pilotetes, del cavallet-Pokemon de nom "Burbasaur", de la botella que havia estat de la llet -, apareix la que em sembla una àrea transicional, que li permet una important condició intermèdia entre ser una massa de fluids - que inicialment intentava contenir amb la contínua contracció muscular - que se li podia escapar o que se li podia sostreure per fer-lo sentir 'anat', i la de tenir

una sòlida imatge corporal o un sentiment del *self* que posseïa la continuïtat de l'existència. Comença probablement a sentir unes estructures internes i externes que poden contenir i dominar els fluids que es desborden, s'escapen del seu control, unes estructures capaces de regularitzar i estabilitzar, així que comença a ser possible aguantar les tensions i reenviar les accions fins que no estigui disponible una manera adient d'expressar-les. En aquesta situació comencen a manifestar-se intencionalitats, un sentit de la perspectiva. El nen comença a sentir que té quelcom sòlid i segur per tenir agafat i contra el qual empenyer (Tustin, 1972, 1981, 1996).

De vegades, quan Pietro no vol pujar l'escala interna del despatx, l'empenyo fins a la base i allí m'aturo, com per constituir un fons contra el qual ell empeny sentint-se re-empès cap amunt, cap a la "nostra" habitació que ens espera, una mena de força propulsora per tornar-se a aixecar, o, en uns nivells més arcaics, una mena de fons de la matriu contra el qual mesurar-se.

D'altra banda, els Pokemon, tan parcel·lats en les seves funcions, i tan semblants, amb petites diferències entre ells, semblen prestar-se bé per representar el tornar a ajuntar, en una mena de grupalitat mental, només unes característiques i funcions a la vegada, per arribar, només per capes, gradualment, a la integració de si mateix i del *self* (d'un *self* primer fragmentat i escampat en un "a tot arreu" i "de qualsevol manera").

Tenir-los amb ell durant el dia li permet de mica en mica usar-los per representar microescenes de vida quotidiana, de cura, d'"evolució", d'intercanvi i reflexions elementals. Per exemple, afirma - tot i que amb un to vagament dubitatiu - amb la mare: "Pietro evolucionat a mama", que fa confondre els seus pares, preocupats per si té un dèficit cognitiu i/o d'identitat de gènere, i que el corregeixen, contestant-li (i després explicant-li un altre cop, amb paciència): "No, Pietro evolucionat a papà", deixant entre parèntesis el factor temps i la dimensió relacional, més que monàdica, de l'esdevenir pare. Però això ofereix també l'ocasió per reflexionar amb ells sobre la seva identificació materna (més endavant s'alternarà amb una sèrie pràcticament infinita de clons, que envaïen tota l'escena, suscitant, després d'una eufòria inicial, un profund sentiment d'angoixa, d'ocupació totalitzadora de l'espai).

Mentrestant, vaig començar a visualitzar uns objectes que Pietro havia usat més i que, per tant, més semblava haver "trobat-creat" (penso en el concepte de creativitat primària de Winnicott, 1988), i a posar-los en la que ha esdevingut la seva capsca.

Una mica més tard, va començar a col·locar establement la seva capsca, i després les seves activitats, en el bany, que ha esdevingut llargament per a ell el lloc privilegiat del meu despatx. Molt atret per l'aigua que deixava córrer a l'infinit, observant-la de diverses maneres, posant-hi a surar una miríade de

petits objectes i quedant-se com fascinat pel vòrtex i per la ca(s)cada¹³, va acceptar a contracor, després de diversos intents (passats també pel tancament, per la meua part, de l'aixeta central de l'aigua, cosa que de vegades causava explosions de ràbia), d'introduir uns contenidors que omplia i després buidava: entre aquests, especialment, una vella botella de llet.

Dins de la pica, dins de la botella i després en una palangana col·locada a la pica, va començar a inventar, fascinat, un món submarí o surant, que de mica en mica s'omplia d'aigua i s'enfonsava. Semblava haver-hi tots els ingredients, els personatges d'unes històries especials, que encara romanien quasi del tot mudes (tot i que començava a emetre sons barrejats amb alguna paraula), però semblava expressar el plaer de retrobar-nos com submergits en una atmosfera líquida vital, que acabava en un vòrtex, un vòrtex externalitzat - continent i personatges externalitzats - que ens permetien compartir sensacions que probablement corresponien a "estats" del seu *self*, a fantasies en el cos i sobre el cos.

Les meves intervencions es limitaven generalment a sons onomatopeics o a descripcions dels "estats" imaginaris dels diversos personatges (una modalitat, em sembla, bastant semblant a la de la "descripció" característica del nivell 3, segons Álvarez). De sobte, ara associo el palmell de la meua mà amb tres granets (del primer somni), o el palmell de la mà de la nina de l'altre somni, a l'únic "gest" que, en alguns moments, al començament, em trobava fent: estirar-me al seu costat, al forat de les escales internes, a oferir un palmell de la mà, per salvar d'una caiguda - que jo sentia com ruïnosa - els petits personatges o cotxets que ell - cruelment per a mi, tal vegada per part d'ell amb aparent indiferència o menysteniment, altres cops com a repte - deixava caure pel forat de l'escala, gest que per a mi era equivalent a sentir caure en un buit desesperat parts (tendres i dures?) del seu *self* (o de les seves femtes, ara tendres, ara dures), dramàticament expulsades, evacuades, en el buit sideral, o en el tou però intrigant bolquer - paracaigudes tou i instrument inexorable d'una successiva, immediata, una mica maternalment menystenidora, eliminació¹⁴.

Alguna cosa d'aquesta mena era retinguda, però no tancada, segrestada, per una mà que jo volia que fos i resultés socorredora, còncava i no amenaçadora o violenta, plana. Repenso en Freud, Álvarez, Trevarthen, Anzieu, Joseph, Winnicott, Tustin, Haag, Carratelli, Giannotti i De Astis....

---

13. En italià *ca(s)cata* evoca el fer caca (*N.d.T.*).

14. Van caldre molts mesos perquè la mare renunciés a posar-li els bolquers i a tancar-lo en el seu bodi, com en una segona pell "adhesiva", que ella li imposava.

Caigudes, fluxos i refluxos, inter-vals

La “posada en escena” de la caiguda, més o menys controlada - vertical o sobre un pla inclinat - d’un objecte o personatge, amb vol de molts metres sobre un fons molt profund i quasi sense fronteres o, molt més endavant, amb caiguda en un contenidor, primer suggerit o proposat per mi - la meua mà, un pot, una capsa, la pica -, semblava la representació d’un seu sentiment d’existència, com en una contínua caiguda i pèrdua, sobre el qual, amb el temps, hem pogut empeltar operacions de recuperació o d’inversió del flux, representades amb la inversió de la inclinació del pla inclinat o amb operacions de recuperació des del fons, amb l’auxili d’un cordó lligat a un cubell.

A poc a poc el fons del flux -des d’on podia iniciar un flux transformador- ha pogut ser la meua mà o el meu cos, o uns “rails”, línies de l’habitació de teràpia, a les quals es permetia que contribuïssin a canalitzar el flux i el reflux. Al començament, quan s’engegava el flux, semblava que no se’l podia aturar, no podia trobar-se obstacles, sobretot si esdevenia a través d’un tub de paper - i encara abans, amb la protecció de la meua mà -, com si la interrupció, encara que d’un instant, del flux visual, del contacte amb l’objecte-en-moviment, despertés l’angoixa de la desaparició definitiva de l’objecte o, millor dit, de les operacions de control sobre l’objecte en moviment, un moviment que semblava no admetre aturades.

Aquest tipus de temàtiques té semblances extraordinàries amb allò que va descriure Tustin sobre Antonio, un nen autista tractat per S. Maiello, que semblava entrar en contacte - o figurar externament el que advertia sobre si mateix - amb la continuïtat de l’existència - amb el joc dels túnels - i amb la imatge corporal com un conjunt de tubs.

Hi ha un altre gest molt significatiu: quan comença a “mesurar” el temps i l’espai que ens separen, amb la girafa-metre (en lloc de amb el cabdell-fil aparentment sense fi, o sense ni cap ni cua, o on cap i cua es confonien, on només a estones se’n podia identificar, trencant-lo, un petit interval, un petit esquema compost, illa de memòria o de fantasia, protofragment de somni).

Treu el metre, confia a les meves mans el cap de la girafa-metre - “perquè l’aguanti” - mentre ell n’agafa la base, però després enfadat (?) me l’arrenca, la torna a posar sobre el coll, després la “torça” cap a mi: per un instant sembla dir “Mes deixem-los estar; mira’ls i passa¹⁵... Confia-li-no-li-confiïs el cap, el podries perdre”.

---

15. Vers del tercer cant de l’Infern, de la Divina Comèdia (N.d.T.).

Mirar la mare, el terapeuta, significa fer-los entrar; i “no mirar” significa fer-los desaparèixer, transformar-los en “anats”, com l’aigua que va, que flueix i se’n va, i de la qual Pietro voldria disposar en quantitat il·limitada. Quan me’n sortia, de posar-li el límit de l’aigua, probablement ens trobàvem en rivalitat mortal per un objecte vital (que inicialment hauria pogut tenir per a ell sol, impedit-me de posseir-lo).

Per fi començo a entendre, sentir, que la imatge de la ca(s)cada conté quelcom altament dramàtic, després que ell l’havia posada en escena tantes vegades: com un moment expressiu d’un terror - que, gràcies al joc, a la posada en escena, ja no ho és - de trobar-se a mercè de la “cascada” descontrolada dels seus sentiments (així com de si mateix i dels seus pares, sobretot).

En el cas de Pietro, com es veurà més endavant en una cadena d’associacions a distància verbalitzada per la mare - en ocasió d’un joc de Pietro que es referia a un nen que salva un pare que cau des d’una cascada (com en una escena d’un dibuix animat) -, podem pensar que una quota d’aquesta bogeria-terror encapsulat havia estat inconscientment “inoculada” pels fantasmes parentals.

El cos: pertinença, ús i fantasmaticació

El cos era seu només en part, en un sentit gairebé literal; definir-lo amb un adjectiu possessiu pressuposa l’existència d’un sentiment de si mateix...

De cintura cap avall, tota la pelvis amb tots els afegits inclosos, li era denegat, mitjançant l’ús no pensat dels bolquers, del bodi i de l’educació a fer pipi assegut. A qui pertanyia “això”? Què podia significar per a ell i per a ell-la-mare? Què haurà implicat per a la imatge corporal? (No em vaig veure amb cor de callar amb la mare quan em vaig adonar d’aquest hàbit).

Sembla que després es va “recuperar” prou: a l’escola (Parvulari) l’havien trobat al lavabo amb altres nens, que s’havien abaixat els calçotets i feien “xin-xin” tocant-se les titoles l’un a l’altre! Anteriorment havia intentat diverses vegades posar-se de ‘conserge’ als lavabos, curios cap als nens i les nenes.

Més endavant em va fer entendre, a les sessions, fantasies de maternitat i de part anal, de diferents maneres; per exemple, amagant un tros gran de plastilina, al qual havia donat forma de pilota, en un paraigüer de l’entrada, i assegut-hi al damunt uns instants, com per defecar o covar, i després fer veure que el trobava, com una sorpresa; o demanant-me a mi - i a la mare, quan el venia a recollir - de fer el mateix.

Acceptava també la meua proposta de repescar la plastilina-femta-nen (“Oh, però què hi ha aquí, quina caca més maca, quin nen més bonic, i després la seva mama...”, amb algun esbós de modelatge per la meua part: em deixava anar a associacions i records de narracions de jocs d’infants de dos-tres anys en ocasió de la defecació).

Va tenir, successivament, un cert període de restrenyiment, com volent retenir les seves creacions-criatures, fins a la necessitat de supositoris - segons les indicacions de la pediatria - i a sentir dolor per les dimensions i la duresa del cilindre fecal (en deia “porc espí”). En el mateix període esbossava breus seqüències de joc amb objectes-porc espí, plens de punxes.

Successivament sembla orgullós de la seva masculinitat, i de la seva força i puixança (està molt desenvolupat i a més els seus companys són més joves d'un, dos o tres anys: després d'un període, entre els cinc i els sis anys, en què no semblava adonar-se de l'efecte sobre els altres del seu ímpetu i d'algunes seves reaccions agressives, ha esdevingut molt més atent i “dosificat” en els seus moviments, assumint de vegades el paper de mediador o de protector). Amb mi algun cop ha intentat una mena de caricatura de manyagueries de noieta enamorada. Després em va fer entendre que tal vegada li venien les “palpitacions” venint-me a veure, a “causa de les escales”, però usava la paraula palpitacions també per indicar el que passava quan “noi s'enamora de noia i després venia un nen”. D'aquesta manera em feia entendre la condensació d'estats emocionals i fantasmàtics que impregnaven les nostres trobades i les dificultats per expressar-les, també perquè en aquella època disposàvem de poques paraules compartides.

Va romandre molt tocat per un nou embaràs de la mare - que ell havia pre-sentit i pre-anunciat explicant-li amb poques paraules un somni - i per la successiva espontània interrupció - pèrdua “de la germaneta” - i dolor familiar (tenia al voltant del set anys). Penso que hi ha realment un nen que a estones somia una mare, somia per la mare, somia que és la mare (situació especular a la materna, aquí especialment accentuada per intentar omplir certs buits de *rêverie* materna) i trobo molt pertinents les descripcions del “cos no habitat” del nen autista formulades per Maiello (2011).

El descobriment del “seu” cos esdevé per un llarg període també mitjançant la seva pròpia imatge reflectida en el mirall del bany, a la qual sobreposava traces d'aigua realitzades amb un pinzell, la meua imatge reflectida al darrere la seva, l'exploració de les ganyotes amb la boca, que sembla un teatre, i amb el joc amb la imatge que apareix i desapareix del punt de mira de la telecàmera portàtil amb la qual de vegades interactuem; tot això en una atmosfera “fluïda” de sensacions i emocions profundes, cada cop més compartides. Les separacions de l'estiu s'acompanyen llavors d'“escenes” d'alta tensió i expressivitat emocional.

Les primeres expressions i identificacions d'estats emocionals

Un dia - tenia quasi sis anys - el vaig veure, amb gran sorpresa, plorar amb grans llàgrimes, amb expressió dolorida i al mateix temps entenedrida cap a si mateix: no l'havia vist mai plorar; havia estat sempre un “dur”, però des d'algun temps s'anava interessant pels plors dels seus companys, de vegades en conseqüència d'actes seus maldestres a l'escola, cosa que les mestres li assenyalaven per fer-lo més conscient; s'anava també interessant per les

expressions de les seves cares, madurant un coneixement d'indicis d'un estat emocional, i es preocupava de rastres de tristesa o infelicitat al rostre dels seus pares, especialment de la mare, i la convidava a estar *happy*.

Paral·lelament, durant molt de temps es divertia mirant-se al mirall - al començament no semblava que s'adonés del mirall o de la imatge reflectida - fent ganyotes amb la cara, sobretot amb la boca, que ha esdevingut un autèntic teatre, mentre la postura i els moviments han esdevingut molt més harmoniosos i coordinats. Les diverses parts del cos estan en contacte entre si, integrades, i amb l'espai del voltant, amb el terra i el fons. Les mans ara són realment dues, coordinades entre si, separades però conscients una de l'altra i dels objectes que poden agafar, deixar anar, explorar, integrar amb la vista; poden funcionar de manera diferenciada i funcional, moure's (poc), per comptar o per expressar una quantitat, per jugar i també per fer algun senyal.

Ara poden construir i tirar a terra, llançar i lligar (fa poc que ha après a fer els primers llaços i nusos; de totes maneres, fa molt de temps havia lligat, envoltant-la amb el fil, la mare a la cadira, durant una sessió que ja he descrit en part).

Perdre's, perdre'l

A banda de la contínua "ingènua" reiteració del joc de fet-i-amagar, tendeix encara, en presència de la mare, a escapolir-se, tant amb mi com amb ella: jo tendixo a amoïnar-me més que ella.

La mare ja l'ha "perdut" una mica, també al carrer i, recentment, a la platja, en una situació que ella defineix com bastant caòtica; però allò que per a mi és preocupant és que ella posa l'accent, quan ho explica, en com el nen se'n va sortir, d'acord amb els seus ensenyaments, anant a preguntar-li a una senyora, una mare: "Sóc Pietro, m'he perdut, em busques la meva mama?" (entre altres coses, sembla ben bé la posada en escena i en paraules d'una antiga fantasia materna, trasplantada en el fill, i la repetició de les nostres primeres trobades: "Mama?"). I en la narració de la mare no sembla que sorgeixi cap mena d'ansietat, encara que apareix un accent interrogatiu que temps enrere no hi era (com demanant-me una assossegament implícit). Llavors em sento preocupat per la seva incolumitat.

Amb el temps - cap als vuit anys - aconseguirà fer-me participar en aquella que tradueixo dins meu com la dramatització dels seus bruscs i sobtats canvis d'estat d'ànim, en la seva relació amb si mateix, sobretot en proximitat de les separacions, fent-me fer, jugant - amb un punt de plaer sàdic, com per fer-me sentir quelcom que ell havia viscut en altres temps -, uns salts vertiginosos d'un extrem a l'altre del planeta o del cosmos, amb canvis sobtats de temperatura i de les relatives necessitats corporals, i viatges improvisos en el temps. La cosa important sembla ser continuar "sent-hi", "mantenint el contacte" entre nosaltres.

La pèrdua de la felicitat

Des de feia unes setmanes - edat: al voltant dels set anys - a Pietro li agradava seure a la tauleta on havia disposat un got d'aigua, on immergia un petit pinzell, observant com afloraven a la superfície les bombolles d'aire; el treia, deixant caure unes gotes transparents sobre el full. Després fregava un color de la paleta de les aquarel·les amb la punta del pinzell i deixava que el color es desfés en les gotetes d'aigua dipositades sobre el full, admirant-ne encantat les lentes espirals i el gradual dissoldre's del color a través de la transformació en múltiples formes.

Quedaven així, les gotes convexes d'aigua acolorida sobre el paper, creant una sensació d'harmonia i poesia, de renovada meravella. Després deixava eixugar el full i el retrobava en una sessió posterior; una vegada li vaig preguntar: "Pietro, que bonic! Què és?" I em va contestar: "Rastres; rastres de nens tots feliços!".

Més endavant, traslladava a la tauleta la palangana de l'aigua - de la qual augmentava el contingut amb transports continuats d'aigua des del lavabo -, tornava al joc amb el pinzell, però de mica en mica prevalia el plaer - amb tons que jo sentia excitats i agressius - de fer l'aigua cada cop més acolorida - com bruta, com jo la veia -, que després barrejava dient "sang"; cap al final de la sessió volia portar la palangana a la planta baixa, deixar-la sobre la meua taula, per fer-li una sorpresa - repetida! - a la mare, de la qual semblava esperar-se una reacció espantada, per poder-li de seguida reafirmar que només era una "broma"!

Mitjançant una sèrie molt complexa de passos intermedis i d'"accions escèniques", em fa sentir i pensar que també està pensant en la sang, en els diversos significats possibles de la sang, el seu fluir pels vasos de manera més o menys ràpida, o en sortir dels vasos, formant "pèrdues" femenines que poden ser índici de ferides de diversos tipus, però també de "pèrdues" femenines més o menys preocupants (penso en la pèrdua de la seva "germaneta"). I ens trobem implicats en un episodi en el qual jo, saltant a l'escena, em fereixo al cap, sagno, i ell intenta reparar la meua ferida...

En el mateix període, va insistir molt en les "palpitacions" i les seves possibles causes, físiques i emocionals; llavors, va acceptar la meua introducció del "pols que batega", que assenyalava la situació interna, del cor que batega (que després va associar a "quan un home troba una noia... enamoren... neix nen") i se'n va servir, més endavant, per fer-me sentir, en l'última sessió abans de les vacances d'estiu, el pols "buit", transmetent-me l'ansietat del buit, del mancar, de la mort...

Una zona del cos esdevé senyal compartit, indicador d'un estat del cos i de l'ànima; esdevé expressió lingüística, combinant connexions inter-sensorials i metafòriques, representacions del cos, de la ment i de l'espai del despatx.

Pietro s'havia format alguna idea de la permanència i constància de l'entorn, a més que de l'objecte, i de la presència, al darrere/dintre de les parets també d'entitats que no es veien, els tubs (a més dels "monstres"), així com del principi d'entropia: res no es perd, tot torna o es transforma, canvia de forma. I la idea d'una força propulsora, com ho pot ser la força de gravetat...

Semblava, a poc a poc, formar-se paral·lelament una idea de circularitat, que es podia travessar i recórrer seguint diferents camins i maneres, entre ell mateix i l'entorn, que incloïa el terapeuta.

Em sembla que juntament a la recerca de l'uníson primari, de l'investiment narcisista del *self-i-de-l'objecte* (i al desenvolupament de la simbolització primària) - que ens permet sintonitzar-nos afectivament i cognitivament i de co-crear, de tornar a evocar memòries arcaïques que tenen a veure amb el fet de ser dos en un en un únic embolcall comú - apareixen cada cop amb més claredat referències a la temàtica edípica, triàdica.

Llavors, tornem a les primeres paraules explosives que Pietro va usar amb mi en les primeres visites, mirant-me fixament per algun instant, agafat de la mà per la seva mare: "Mama?", que havien suscitat un eco tan profund i perllongat en mi.

S'havia perdut, havia perdut la seva mama, ja no la reconeixia, no se sentia reconegut, per moments sentia aquella dona que l'agafava de la mà com una "no-mama" o "ja no mama" o "encara no mama".

Interiorment havia de tenir alguna traça sensorial, mnèsica, que li permetia reconèixer quelcom de l'ésser que l'emanava, però havia de tenir també alguna idea confusa de què ha de fer una mare per un nen extraviat i desesperat, i mai igual a si mateix, mai tingut agafat i capaç de mantenir-se idèntic a si mateix, de pensar, pensar-se i sentir-se pensat (guardat dins la ment).

S'havia interromput la seva capacitat de simbolitzar, de pensar-se a si mateix i la seva pròpia matèria psíquica vivent, i buscava un símbol i una funció simbòlica, i es preguntava (ell-i-el-seu-entorn, del qual jo he esdevingut part) si jo seria capaç de ser aquell símbol i aquella funció, de manera fiable, segura (Roussillon, 1998; Haag, 2005). I de "crear una relació útil per al desenvolupament" (De Masi, 2012, p. 55). Una relació analítica que "és una nova construcció fruit de la trobada entre parts receptives de l'analitzat i de l'analista i es desenvolupa amb la contribució d'ambdós" (*ibid.*).

EL NOI

Tornem però al present, amb un salt endavant d'uns vuit anys; tornem a Pietro-Zits (que ara té setze anys) que "es relaxa", pensa i parla, estirat des de fa més de dos anys al divan. Cap als vuit anys les sessions havien esdevingut de mica en mica més "denses" de joc, amb expressió de continguts fantasmàtics cada cop més explicables amb paraules; després, amb breus frases que anaven component històries (l'aprenentatge escolar avançava de manera satisfactòria, amb resultats de vegades sorprenents).

Cap als dotze-tretze anys havia començat a oscil·lar entre el despatx de nens i el d'adults, on ara resta establement.

Crescut, molt més gran que jo, ha tingut moments de repte profund, rebel·lant-se vivaçment, fins a rebotar-se contra mi, fins a intentar fer-me callar i immobilitzar-me, sovint al lllindar de l'explosió violenta, quan jo em referia als canvis que anaven ocorrent, psicofísics i pulsionals.

Transcripció, sense comentaris, uns trossos d'una sessió especialment viva:

És dilluns. Pietro entra amb un aspecte de decepció, saluda, s'estira, bufa: es pregunta per què està despistat, tothom li ho diu. Reflexionem sobre la paraula "despistat"; Pietro diu: "Alguna cosa que et molesta, o que t'atrau més". Confirmo que la seva atenció és presa per altres coses, l'atenció sobre l'escola es redueix perquè es desplaça a altres coses. Pietro pregunta, "quines coses?": la seva ment fantasieja, no recorda sobre què va fantasiejar a l'escola "perquè ja han passat dies". Dramatitzo, sense previ avís, una situació avorrida en la qual "faig de terapeuta pedant".

Quan m'interrompo, i li pregunto què n'havia pensat, Pietro diu que havia tingut una petita "estrella de fantasia": *somiava - la paraula és seva - que entrava en una vall de tronchetti (patissets de xocolata), que menjava i mai no acabava; de sobte veia una figura tètrica masculina que no havia pogut veure bé, però duia un uniforme de color verd militar o negre, amb un elm amb una xarxa estranya, era molt alt i d'encarnat fosc, com portuguès, entre els vint-i-tres i els vint-i-quatre anys, tenia un fusell molt vell, estava una mica moll, amb forats al pit i un al cap, però conscient, era com si encara fos viu i no sortia sang, encara que es veia perfectament que les ferides eren a la carn.*

Les associacions porten cap a la imatge de la mort, d'un nazi, d'un professor, pare o mare, àvia, o d'autoritats masculines; un superjò - conclou ell, que estudia aquests conceptes a classe - que ha convençut el jo a deixar de menjar (els *tronchetti*, en el somni), un jo i un superjò que potser de tant en tant desapareixen. La figura del *tronchetto* de xocolata ens permet explorar diversos possibles significats simbòlics -didàcticament orals, anals i fàl·lics-, però la conversa es fa candent (per les zones a les quals s'està dirigint l'atenció).

Després de pocs instants Pietro comenta que feia molt vent i que li havia arribat una fulleta entre els cabells: “Com un pensament petitet de no anar massa enllà en aprofundir el pensament petitet de sexe”, comento.

Pietro mostra *Linus*,¹⁶ objecte agradable per a ell (...) comença a llegir el còmic sobre temes militars i sobre els bel·licistes. Li recordo que abans en el somni hi havia els *tronchetti* amb els quals se sentia feliç, després ha arribat la figura tètrica: ell també ha fet sortir l’agressivitat.

El noi llavors treu un altre còmic: *Mutts*, que potser significa cadells; parla d’un gos i d’un gat; ell la defineix “una cosa lleugera”. Està d’acord amb mi que Zits se li assembla una mica.

Pietro continua llegint i arriba a una vinyeta sobre el pírcing, ocasió per aturar-nos sobre les seves dificultats amb la llengua italiana, sobre les possibles zones de pírcing (ferida-focalització), sobre la dificultat de controlar la seva atenció-distracció /.../, se submergeix totalment en la lectura, de la qual accepta “sortir” però només per descansar, en silenci.

La pausa dura molta estona... Intento algun contacte amb la seva quotidianitat, després del cap de setmana, amb la imatge dels seus pares que van i vénen.

Segueix silenci, després uns petits sons que emet Pietro.

Encara no satisfet, li demano un somni al vol, però ell ho rebutja; després comença a fer un so repetitiu amb la veu, que els professors no li permetrien de fer, diu, perquè és molest, i tampoc al lavabo, on hom va només per cagar i pixar.

Finalment pregunta per què alguns es fan el pírcing: penso en un desig naixent de “marcar-se”, desmarcant-se del control dels adults.

Conclusió

En aquesta primera part del treball, he intentat descriure algunes característiques del tractament psicoanalític intensiu d’un nen, començat quan tenia poc més de tres anys i encara en curs ara que en té setze, que va des de la impossibilitat de compartir, de jugar, de parlar, de comunicar, de representar de maneres recognoscibles per l’adult, a compartir l’atenció, l’emoció i estats profunds, al desenvolupament d’un sentiment del *self*, d’accions compartides i de mica en mica acompanyades per un pensament,

---

16. Revista de còmic (*N.d.T.*).

esdevingudes joc, representacions dramatitzades, i després per paraules i per un llenguatge que li permet participar, tot i que amb un retard inicial molt rellevant, en la vida de l'escola i en els aprenentatges, que seran cada cop més satisfactoris. La descripció arriba fins cap als vuit anys, però és integrada per la narració d'una sessió actual, que cospa la vivesa i la vitalitat del seu pensament sobre si mateix i posa de manifest la complexitat i la riquesa de l'evolució subjectiva, difícilment imaginable a priori. Se citen només uns apunts teòrics, útils sobretot en els moments més durs, i alguna nota sobre la importància de l'elaboració transferencial-contratransferencial i de la *rêverie* del terapeuta.

RESUMEN

En este artículo se describen los primeros años de tratamiento psicoanalítico intensivo de un niño que presenta un trastorno generalizado del desarrollo, poniendo un énfasis especial en la construcción del *setting*, sobre el "estar en sesión" y sobre las dinámicas transferenciales-contratransferenciales con el niño y especialmente con la madre. Además, se describe una sesión reciente, correspondiente a la etapa adolescente, para permitir entrever la profunda evolución del paciente. Se reflexiona sobre algunos de los aspectos técnicos dirigidos a los primeros años.

SUMMARY

The early years of an intense psychoanalytic treatment with a boy with pervasive developmental disturbances are described. Particular emphasis is given to the construction of the setting, to «being in the session», and to transference-countertransference dynamics with the child and particularly with his mother. A recent session is also reported, during the boy's adolescence, in order to allow the reader to glimpse the profound development that occurred. Some of the theoretical aspects encountered in the early years are discussed.

BIBLIOGRAFIA

- ALVAREZ, A. (1992). *Il compagno vivo*. Astrolabio, Roma, 1993
 ----- (2002). *Livelli di lavoro analitico e livelli di patologia*. Ponència presentada el 20/04/02 a la càtedra de *Neuropsichiatria Infantile* de la Universitat de Florència. *Centro Psicoanalitico* de Florència
 ALVAREZ, A. & REID, S. (eds.) (2001). *Autisme et personnalité*. Larmor-Plage, Éditions du Hublot
 BION W.R. (1962). *Learning from Experience*. Londres, Heinemann Medical Books. Trad. ital., *Apprendere dall'esperienza*. Roma, Armando, 1972

- BION TALAMO, P. (1998). L'apporto di W.R. Bion alla psicoanalisi infantile. *Richard e Piggle*, 6, 1, pp.12-14
- BUFFOLI, G. (2001). Quadri e suoni di terapia infantile. *Riv. Psicoanal.*, 47, pp. 667-676
- DANON-BOILEAU, L. (1995). *L'enfant qui ne disait rien*. Paris, Calmann-Lévy
- (2002). *Des enfants sans langage. De la dysphasie à l'autisme*. Paris, Odile Jacob
- (2007). *La parole est un jeu d'enfant fragile*. Paris, Odile Jacob
- (2011). *Il bambino che non parla ed il suo ambiente*. Seminari en el Centro Psicoanalitico di Bologna, 5 de març del 2011
- DELION, P. (ed.) (2000). *Il bambino a rischio autistico*. Bologna, Pendragon, 2004
- DE MASI, F. (2012). *Lavorare con i pazienti difficili*. Torino, Bollati Boringhieri
- GRUNBERGER, B. (1971). *Il narcisismo*. Torino, Einaudi, 1998
- HAAG, G. (2005). Comment les psychanalystes peuvent aider les enfants avec autisme et leurs familles. In (Golse, B. & Delion, P., eds.) *Autisme: état des lieux et horizons*. Ramonville Saint Agne, Érès
- JOSEPH, B. (1978). Different Types of Anxiety and their Handling in the Analytic Situation. *Int. J. Psycho-Anal.*, 59, pp. 223-228. Trad. ital., Diversi tipi di angoscia e loro trattamento nella situazione analitica. In *Equilibrio e cambiamento psichico*. Milano, Cortina, 1991
- KLEIN, M. (1955). La tecnica psicoanalitica del gioco: sua storia e significato. In (Klein, M., Heimann, P. & Money-Kyrle, R.) *Nuove vie della psicoanalisi*. Milano, il Saggiatore, 1966
- MAIELLO, S. (1993). L'oggetto sonoro. Un'ipotesi sulle radici prenatali della memoria uditiva. *Richard e Piggle*, 1, pp. 31-47
- (2011). Le corps inhabité de l'enfant autiste. *Journal de Psychanalyse de l'Enfant*, 2, 1, pp. 109-139
- MILNER, M. (1955). *Il ruolo dell'illusione nella formazione del simbolo*. Milano, il Saggiatore, 1971
- PONTALIS, J.-B. (1988). *Perdre de vue*. Paris, Gallimard. Trad. ital., *Perdere di vista*. Roma, Borla, 1993
- ROUSSILLON, R. (1998). Symbolisation primaire et identité. In (B. Chouvrier, ed.) *Matière à symbolisation: art, création et psychanalyse*. Lausanne, Delachaux et Niestlé, 2000
- STERN, D. (1985). *The interpersonal world of the infant: a view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York, Basic Books. Trad. ital., *Il mondo interpersonale del bambino*. Torino, Bollati Boringhieri, 1987
- TREVARTHEN, C. (1978). Modes of Perceiving and codes of acting. In (H.J. Pick, ed.) *Psychological Modes of perceiving and Processing information*. Hillsdale (N.J.), Erlbaum
- TUSTIN, F. (1972). *Autism and childhood psychosis*. London, Science House. Trad. ital., *Autismo e psicosi infantile*. Roma, Armando, 1975
- (1981). *Autistic states in children*. London, Routledge. Trad. ital., *Stati autistici nei bambini*. Roma, Armando, 1983
- (1996). *Intervista sull'autismo. Una conversazione psicoanalitica* (per Messeca, S., Mineo, G. & Oliva, S.). Roma, Armando
- WINNICOTT, D.W. (1956). Primary maternal preoccupation. In *Through Paediatrics to Psycho-Analysis*. London, Tavistock, 1958. Trad. ital., La

preoccupazione materna primaria. In *Dalla pediatria alla psicoanalisi*. Firenze, Martinelli, 1975

----- (1988). *Human nature*. London, Free Assoc. Books. Trad. ital., *Sulla natura umana*. Milano, Cortina, 1989

Traduït de l'italià per Elena Fieschi